

קורבנות מעופרת יצוקה

מחקר המנתח כתבות בעיתונות מתקופת מבצע "עופרת יצוקה" חושף נטייה לקורבנות ישראלית לצד האדרה של גילויי גבורה. תיאורים אלה מסייעים להצדקת היציאה למבצע. לשם כך, מגייסים גם את זכר השואה

הדר בירן, בית הספר לחינוך, אוניברסיטת תל אביב
פרופ' דניאל בריטל, בית הספר לחינוך, אוניברסיטת תל אביב

המחקר פורסם בכתב העת **מגמות**, כרך נא, 1

כסוכים בלתי נשלטים מוגדרים כסכסוכים המתמקדים במטרות הנתפסות בעיני המעורבים בהם כמרכזיות וקיומיות. כסוכים בלתי נשלטים הם אלימים, והם נתפסים גם כבלתי פתירים וכבעלי אופי של סכום אפס. הם תופסים מקום מרכזי בתודעת המשתתפים בהם, דורשים השקעות חומריות ופסיכולוגיות אדירות ונמשכים 25 שנה לפחות. לא מפליא אפוא שלאחרונה התעורר עניין רב בחקר התפיסה העצמית הקולקטיבית כקורבן, בקרב עמים המעורבים בסכסוכים בלתי נשלטים.

אחד הנושאים המרכזיים בנרטיב של חברה הנתונה בסכסוך מתמשך קשור לתחושה של קורבנות קולקטיבית. תחושה זו מתבטאת באמונות חברתיות (societal beliefs) ובתפיסות המשותפות לבני החברה ונוגעות לנושאים ולבעיות המעסיקים אותם ותורמים לייחודיות החברה. תחושה של קורבנות קולקטיבית היא הלך מחשבה משותף לבני החברה, הנובע מנזק שנעשה לקולקטיב ונתפס כמכוון, לא מוצדק, לא מוסרי ובלתי נמנע. תחושה זו היא בלתי נמנעת ומאפיינת את כל החברות הנתונות בסכסוך דמים מתמשך, מאחר ששתי החברות נפגעות תמיד, והפגיעה בהן נתפסת תמיד כקשה ובלתי מוסרית. עם זאת, תפיסה כזאת יכולה להיות מגובה בתחושת קורבנות הנובעת מן העבר הרחוק ואינה קשורה לסכסוך הנוכחי. מקרים אלו יכולים להוביל לפרשנות של אירועי ההווה כהמשך של קורבנות העבר. מכל מקום, תחושה של קורבנות קולקטיבית גורמת לרוב לראיית הסבל של קבוצת הפנים כבלעדי, ולחוסר יכולת לראות סבל של אחרים ולהכיר בו. נוסף על כך, היא תורמת להתפתחות רגשות שליליים כלפי הפוגע ואף להתנתקות מוסרית ולפגיעה ביריב.

לתפיסת הקורבנות הקולקטיבית יש השלכות חשובות על סכסוכים בלתי נשלטים. ראשית, היא מספקת כאמור תפיסה עצמית נוקשה ועקיבה ומהווה פריזמה שחברי הקבוצה מעריכים דרכה את חוויותיהם. שנית, תפיסה זו מרמזת שליריב יש כוונות מתמשכות להזיק, ולכן הקבוצה חיה באיום מתמיד ועליה להתגונן מפניו. היא גם מאששת את התפיסה שהעולם הוא מקום מסוכן, ולכן בני החברה חשים פגיעים. לעתים מתפתחת בהקשר זה מנטליות של מצור, הכוללת חוסר אמון מוכלל כלפי קבוצות אחרות ורגשות שליליים כלפיהן. בעקבות כך מתפתחים חשדנות וחוסר אמון כלפי הקבוצות האחרות.

זאת ועוד, תפיסת קורבנות מפחיתה תחושות של אחריות, מוסריות ואשמה ויוצרת צידוק לפעולות אלימות, שחברת הפנים מבצעת כדי למנוע מעצמה נזק בעתיד ולהעניש את היריב על נזק שכבר נעשה. כפי שנאמר קודם, אפשר אפוא לראות שדבקות בתפיסת הקורבנות ממלאת פונקציות שונות עבור החברה המצויה בסכסוך. היא לא רק מאירה את המצב, אלא גם מספקת מוטיבציה והרשאה פסיכולוגית לפגוע ביריב. כמו כן, היא מסייעת לחברה להימנע מביקורת ולזכות בתמיכתה של הקהילה הבינלאומית. לנוכח הפונקציות הללו של תחושת הקורבנות אין להתפלא ששני הצדדים בסכסוך בלתי נשלט מתאמצים לשמרה ואף להנחילה לדורות הבאים.

קורבנות לצד גבורה

המחקר שערכנו בחן את הבנייתה של תפיסת הקורבן בשלושת העיתונים המרכזיים של מדינת ישראל – **ידיעות אחרונות, מעריב והארץ** – בזמן מבצע "עופרת יצוקה", מבצע צבאי רחב היקף שהתנהל ברצועת עזה בשלהי שנת 2008 ובתחילת שנת 2009, וכלל אלימות קשה מצד שני הצדדים היריבים. במידה לא מעטה מדובר במחקר תקדימי, המתמקד בשאלות שהופיעו בהמשגות שונות אך לא נבדקו מבחינה אמפירית במציאות של סכסוך.

הממצא הבולט הראשון הוא הקדשת רוב רובן של הכתבות לנושא של קורבנות בגיליונות המדווחים על מבצע "עופרת יצוקה". כמו כן, עולה שכלל העיתונים הדגישו קורבנות ישראלית יותר מקורבנות פלסטינית. דגש זה בא לידי ביטוי בדומיננטיות של כתבות ותמונות המתארות קורבנות ישראלית בהשוואה לקורבנות פלסטינית באופן כללי. כמו כן, כאשר מדובר בקורבנות של אזרחים ישראלים, העיתונות נוטה לפרט יותר את המקרה, לתאר את הנפגעים ברמה אישית ומוחשית יחסית ולתאר את הקורבן באופן מעורר אמפתיה.

עם זאת, הבדל מהותי בין העיתונים מתבטא בתיאור הקורבנות של הלוחמים. חיילי צה"ל הפגועים מתוארים באופן אישי ומפורט ובאמפתיה רבה, ואילו לוחמים פלסטיניים נפגעים מתוארים בעיונות כאויבים. דרך נוספת שבה מדגישים העיתונים את נרטיב הקורבנות הישראלי באופן בלבדי הוא בהתייחסויות לקורבנות בעתיד, לקורבנות לצד גבורה ולקורבנות כמצדיקה את פעולת המלחמה. נראה כי תיאור קורבנות העתיד בגיליונות מתקופת המבצע מחזקים את נרטיב הקורבנות, מצדיקים את הלחימה ומעניקים לה לגיטימציה. העיתונים מחזקים

בכך את הלגיטימציה הניתנת לפעולות האלימות הנלווית למבצע ואת הקונצנזוס החברתי סביבו.

נרטיב בולט בגליונות מתקופת המבצע הוא גבורה לצד קורבנות. כתבות מתארות את גבורתם של הלוחמים, את עוצמתו של הצבא ואת חוסנם של החיילים לצד תיאורי קורבנות של אזרחים ולוחמים ישראלים. נרטיב זה בא לידי ביטוי גם בתמונות המציגות מסר דומה. ממצא זה אינו מפליא, והוא עולה בגלל הצורך לשמור על דימוי עצמי חיובי, המשמש להצדיק פעולה אלימה, האדרה ושבח עצמיים. האדרה אינה מנוגדת לתחושת קורבנות אלא משלימה אותה, ולכן החברה הישראלית מתוארת כאמיצה, הרואית ובעלת כושר עמידה, ואנשי הביטחון מתוארים כאמיצים וגיבורים. לאור זאת, נראה כי העיתונים בתקופת מבצע "עופרת יצוקה" ניסו להציג גם הם תמונה הרואית של העם היהודי, ובכך הם שירתו את שימור הדימוי העצמי החיובי של חברת הפנים.

ממצא מעניין נוסף הוא שתיאורי קורבנות של הישראלים בזמן של "עופרת יצוקה" נקשרים לא רק לסכסוך הישראלי-פלסטיני הכללי, אלא גם לתחושת קורבנות יהודית היסטורית, לרבות השואה, ואף לתחושת מצור המביעה את הרעיון שהעולם עוין ליהודים. תחושות אלו רווחות בציבור היהודי ומבטאות מסורת תרבותית מושרשת. ממצא זה מוכיח שלאור אירועי קורבנות העבר סייעה העיתונות בתקופת מבצע "עופרת יצוקה" בהבניית תפיסתם של אירועי ההווה ויצרה קישור ישיר ביניהם. בכך חיזקה העיתונות את התפיסה שאירועי הסכסוך בהווה הם המשך ישיר של קורבנות העבר, והתנהגות הערבים היא המשך ישיר לאנטישמיות ולעוינות של עמי העולם כלפי העם היהודי. כפי שהוסבר בפרק המבוא, יש כאן הזנה של תחושת הקורבנות על ידי שכבות כלליות יותר והשפעה עליה.

כאשר מדובר בקורבנות של אזרחים ישראלים, העיתונות נוטה לפרט יותר, לתאר את הנפגעים ברמה אישית ומוחשית ולתאר את הקורבן באופן מעורר אמפתיה

דיון בדילמת הרג אזרחים

ככלל, תוצאות אלו אינן מפתיעות, שכן עמים הנתונים בסכסוך בלתי נשלט אינם נוטים להציג את עצמם רק כקורבנות, אלא גם כקורבנות של אירועי אלימות ספציפיים, כמו מלחמה או קרב. נוסף על כך, עמים הנתונים בסכסוך בלתי נשלט מתחרים עם היריב לאורך הסכסוך על התואר "קורבן", משום שלתואר זה יש

גמולים של תמיכה מוסרית ועזרה חומרית מן הקהילה הבינלאומית. חברות נוטות לעשות מאמצים עליונים כדי לשמר בקורבן את הדימוי העצמי הזה. הן משתמשות לשם כך בכל מוסדות החברה וערוצי התקשורת, לרבות עיתונים. זאת גם המציאות של הסכסוך הישראלי-פלסטיני, שבו הצדדים בסכסוך מציגים סיפורים שונים, מספקים פרשנויות מנוגדות לאותם אירועים, ובסופו של דבר מייצרים נרטיב קוהרנטי הזוכה לתמיכתם של רבים מבני החברה בכל צד. הצגת דימוי קורבנות היא רכיב חשוב בבניית הנרטיב של כל צד בסכסוך הישראלי-פלסטיני, ובמקרה הנחקר בעיתונות, הצד היהודי מציג את עצמו במבצע "עופרת יצוקה" כקורבן גדול יותר.

ככלל, נמצא שהעיתונות נותנת מקום דומיננטי לדיווח על קורבנות, ונושא הקורבנות הישראלית על רכיביו תופס מקום מרכזי. העיתונות הישראלית מתגייסת להבניית הנרטיב ותורמת למאבק על עיצוב התודעה בציבור היהודי, ואפשר לומר שהטיפול הרב בנושא זה משקף את העניין הרב שיש בו לציבור. אפשר גם לומר שלהיות קורבן משמעותו להיות צודק, ונושא זה מעסיק מאוד את הציבור היהודי בישראל. בתקופת "עופרת יצוקה", כאשר הקהילה הבינלאומית מתחה ביקורת על התנהלות צה"ל במבצע, הציבור הישראלי דחה אותה. מחקרים שבדקו הצגת אירועים אלימים בשנות האלפיים בין יהודים לבין פלסטינים, כגון אירועי אינתיפאדת אל-אקצה, מצאו תוצאות דומות. כלי התקשורת האלקטרוניים, לרבות העיתונים, נטו להטיל על הפלסטינים את האשמה להתפרצות האלימות, התמקדו בתיאור אנושי, אמפתי ומפורט של הנפגעים היהודים, הרבו בדמוניזציה של הפלסטינים, תיארו את נפגעייהם באופן כללי ואמורפי ללא התייחסות מוחשית אישית, ולעתים תיאורי הפגיעה בהם אף לוו בתחושה של הישג וגאווה. עם זאת, יש לזכור שאינתיפאדת אל-אקצה התבטאה בפעולות טרור של מתאבדים פלסטינים גם במרכזי ערים במדינת ישראל ולוותה בפגיעה נרחבת באזרחים.

ואולם, מן הראוי לומר שהתמונה שהוצגה בעיתונים בנוגע למקרה הנחקר אינה חד-ממדית, שחורה או לבנה, ואפשר אף לומר שזה ממצא מפתיע. לא זו בלבד שלאורך כל תקופת המלחמה הכירו העיתונים גם בקורבנותם של הפלסטינים, אלא שהם אף התלבטו באשר למוסריות מעשיו של צה"ל. העיתונות הישראלית העלתה שאלות מוסר מדרגה ראשונה. אך רק במקרים מעטים היא האשימה את הפלסטינים, ובייחוד את חמאס, בתוצאות האלימות הקשה, הטילה את האשמה במלחמה על

תמונה מאוזנת יותר של האירועים ובהתייחסות רבה יותר לקורבנות פלסטינית לעומת **ידיעות אחרונות ומעריב**. דבר זה בולט בדומיננטיות

התמונה אינה חד־ממדית; עופרת יצוקה

הפלסטינים, הטילה ספק בהיותם קורבנות ועזרה לבנות דימוי חיובי ליהודים ושילי לפלסטינים.

הממצא המפתיע הוא שהעיתונים לא נמנעו

מלמתוח ביקורת על הצד הישראלי גם בזמן לחימה. אדרבה, הביקורת הופיעה כבר ביום הראשון לחימה וחזרה בימים הבאים של המבצע בשלושת העיתונים. בכ־8.5% מן ההתייחסויות לנושא הקורבנות, 66 מקרים, הופיע דיון בדילמה המוסרית של פגיעה בפלסטינים. בשלושת העיתונים נמתחה ביקורת נוקבת על הרג של אזרחים פלסטינים בהיקף רחב, לרבות נשים וילדים. זו התמונה שהוצגה לציבור בעיתונים בעת התרחשות האירועים, והייתה לה משמעות גם בנוגע לדיון הציבורי בדוח ועדת גולדסטון, שהתעורר בארץ לאחר המבצע, ולביקורת בעולם על הפגיעות בפלסטינים. בעת גילויי האלימות התייחסו העיתונים גם לפגיעות בפלסטינים וגם ביקרו את הצבא על הפעלת כוח לא מידתי שבו נפגעו אזרחים. ואולם, כעבור כמה חודשים, כאשר נמתחה ביקורת מצד הקהילה הבינלאומית, גם הממשלה וגם העיתונות דחו אותה בשל הקושי לספוג ביקורת חיצונית.

אחרי עופרת יצוקה: הסלמה

לסיכום אפשר לומר שמחקר זה מצייר תמונה מורכבת של חלק מן הנרטיב היהודי הממוקד בסיפור הקורבנות. המחקר מראה שהעיתונים אמנם התמקדו במבצע "עופרת יצוקה" בקורבנות הישראלית והרבו לדווח עליה באמצעות נושאים שונים, אך הם לא התעלמו מן הקורבנות הפלסטינית. להפך, העיתונות אף הוכיחה לעתים את מעשי צה"ל במילים קשות. הקורא הישראלי בכל שלושת העיתונים, ובעיקר **הארץ**, נחשף לדיווח על קורבנות פלסטינית. תופעה זו אינה מובנת מאליה, מאחר שברוב המקרים של סכסוך קשה כל צד רואה את עצמו כקורבן בלעדי. ממצא זה מעיד על שני דברים שאינם מוציאים זה את זה: (א) הסכסוך רחוק משיאו, שיא שבו הנרטיב היה חד־ממדי ופשטני ותיאור המציאות האלימה נהיה מורכב יותר; (ב) התקשורת הישראלית, על אף היותה מגויסת בעתות מלחמה כמו ברוב המקרים בעולם, מסוגלת לדווח גם על קורבנות של היריב.

לסיום, חשוב לומר כמה משפטי הבהרה. המחקר נעשה בשנים 2008/9. כעת, עם פרסומו, המציאות השתנתה שוב. מאז מבצע "עופרת יצוקה" ניהלה ישראל שני מבצעים צבאיים נוספים בעזה: "עמוד ענן" בשנת 2012 ו"צוק איתן" בשנת 2014. ממשלות בנימין נתניהו, שעלו לשלטון בשנים 2009, 2013 ו־2015, הסלימו למעשה את הסכסוך הישראלי-פלסטיני ושינו את האווירה הפוליטית בישראל. בהקשר זה אפשר לשער שתוצאות המחקר בעת הזאת יהיו שונות. יש אפוא צורך במחקרים תלויי הקשר בין־קבוצתי ופנים־קבוצתי כדי לבדוק את השינויים שחלו בתפיסת הקורבנות של ישראלים יהודים. ■

להיות קורבן משמעותו להיות צודק, נושא המעסיק את הציבור היהודי בישראל. כאשר הקהילה הבינלאומית ביקרה את התנהלות צה"ל במבצע, הציבור הישראלי התקומם

יש ליכור שמחקר זה לא נעשה בשיאו של הסכסוך, אלא במציאות דואלית יותר – לאחר הסכם אוסלו ומשא ומתן מתמשך. זאת ועוד, חשוב לציין שמבצע "עופרת יצוקה" התרחש לאחר ועידת אנפוליס והניסיון להתניע מחדש משא ומתן בין ממשלת אהוד אולמרט לבין מחמוד עבאס (אבו מאזן). בתקופה זו כבר השתרש אתוס חלופי הרואה גם בפלסטינים קורבנות של הסכסוך, אף שרק מיעוט דגל בו. אתוס זה התמסד גם בקרב האליטות והתחרה באתוס הדומיננטי שתמך בהמשך הסכסוך.

אף שהתקשורת מגויסת בעיקר בתקופות של אלימות, היא נוטה להמעית בדיווח חד־צדדי על אירועים ומתייחסת לא פעם לפגיעות לא מוסריות של ישראל בפלסטינים. ואכן, מחקרים הראו שהתקשורת הישראלית בשנים האחרונות מגויסת פחות לתמיכה במסד הפוליטי וביקורתית יותר כלפיו.

ממצא מיוחד הוא ההבדלים שנמצאו בדיווחיהם של שלושת העיתונים. **הארץ** בלט בניסיונו להציג